

KADER KONUSU İLE İLGİLİ BİR HADİSE DÂİR BÂZİ KELÂMÎ YORUMLAR

Doç. Dr. Arif YILDIRIM*

ÖZET

İslâm, tabiâtin, tabiât da İslâm'ın ölçülerine uygundur. Uygunluğu sağlayan ontolojik ve teşriî yasaların genel adı kaderdir. Ancak, kâinatın düzenini sağlama aracı olan kader, bâzen ölçüsüzlüğe ve düzensizliğe sebep olacak derecede yanlış veya eksik anlaşılabilmiştir. Makalede bu yanlış anlamının görüldüğü bir hadîs örnek alınmış ve kaderin, gerçek anlamına uygun düşecek şekilde yorum denemeleri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kader, Cebir, Amel, Kader, Faaliyet, Tefsir, Kelam, Said, Şaki

ABSTRACT

Some Theological Interpretations About a Hadith Related to Subject of Destiny

Islam conforms to the nature, and also the nature conforms to the fundamental beliefs or rules of conduct of Islam. The general name of ontological laws and legislative laws that provide this conformity is 'destiny' (kader). But by means of forming the order of universe, the destiny had been able to be understood wrongly and deficiently in a manner of conducting to chaos and untidiness.

In this article we gave an example of a misunderstood hadith and we interpreted the suitable meaning of destiny.

Keywords: Destiny, Fate, Fatalism, Work, Activity, Theology, Interpretation, Happy, Unhappy

A - GİRİŞ

1. Kader:

İslâm dîni tabiâta, tabiât da bu dîne uygundur. Dînin fitrî olması bu demektir¹. Faydalı gıda maddelerinin helâl, zararlı gıda maddelerinin haram kılınması bu

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

sebeptendir. Faydalı veya zararlı iş ve davranışlar için de aynı durum söz konusudur. Şu halde İslâm dîni, tabiattan olumlu bir şekilde yararlanma ve tabiatın zararlı etkilerinden korunma yol ve çârelerini öğretmek için gelmiş bir kılavuzdur; yoksa tabiatı yok etmek için konmuş değildir. Çünkü tabiatı yaratan da, dîni koyan da Allah'tır. Allah'ın emri ile irâdesi arasında farklılık bulunabileceğinden söz edilmektedir². Ancak bu görüş bâzi tartışmalara yol açmıştır. Allah'ın koymuş olduğu normal tabii denge bozulursa, anormal bir tabiat ortaya çıkar ve bundan cansız ve canlısı ile tabiat zarar görür. Zararlı madde bağımlılığı, eşcinsellik ve dengesiz eko, İslâm dîninin tabiattan rasyonel bir biçimde yararlanma yolundaki ilkelerine uymama sonucu ortaya çıkmış anormal/bozulmuş tabiat örnekleridir.

İşte kader, Allah'ın kâinatın düzen ve dirliğini korumak için koyduğu tabii ve dîni kanunların, yâni ölçü ve plânların tamamının adıdır. Şu meâldeki âyetler kaderin asıl anlamının bu olduğunu göstermektedir: *"Hazinele bizim yanımızda olmayan hiçbir şey yoktur ve hazineleri yanımızda olan her bir şeyi ancak belli kader (ölçü ve plân) ile indiririz³"; "... Allah rızkı, kader (koyduğu ölçü) ile indirir ...⁴"; "Biz her şeyi kader ile (belli bir ölçüye uygun olarak) yarattık⁵"; "Güneş de kendi karargâhında akar, bu, her şeye hâkim olan ve her şeyi en iyi bilen Allah'ın takdîridir (belli bir ölçüye göre koyduğu düzendir). Aya da (her gün yürüdüğü) konaklama yerleri takdir ettik (her gün belli bir mesâfe almasını sağladık) ...⁶"*

Allah'ın belirlediği ölçülere uygun olarak koyduğu tekvîni (ontolojik) ve teşriî kanunların bütününden ibâret olan kadere uyulursa kurtuluş, barış ve mutluluk, tek kelime ile hayır; ona uyulmazsa olumsuz sonuçlar, yâni şer söz konusudur. Şu halde hayır, tabiatın normal kullanımının, başka bir ifade ile lâhî irâdeye uygun davranmanın; şer de tabiatı kötü kullanmanın, yâni lâhî irâdeyle çatışmanın kaçınılmaz sonucudur ve kader kâinatın varlığı için gerekli olan bir düzendir.

¹ eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl*, nşr. Muhammed Seyyid Geylânî, Mısır, 1387/1967, I, 39.

² Bkz., el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilât-ü Ehli's-Sünne*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî, Beyrut, 1425/2004, IV, 587-588.

³ el-Hicr (15), 21.

⁴ eş-Şûrâ (42), 27.

⁵ el-Kamer (54), 49.

⁶ Yâsin (36), 38-39.

2. Cebir:

Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre tanımlayacak olursak cebir, kâinata ve özellikle onun önemli bir parçası olan insanın iş ve davranışlarında ölçüsüzlüğü savunan doktrinlerin genel adıdır. Onu "hiçbir ölçüyü dikkate almadan, insanların sicilini iyi veya bozuk olarak yazmaktır" şeklinde müşahhaslaştırabiliriz.

B - Dış Manâsı Cebri Gösteren Bir Hadîsle İlgili Bâzı Kelâmî Yorumlar

Buhârî'nin ve Müslim'in Hz. Ali'den ve İmran b. Husayn'dan, ayrıca Müslim'in Cabir'den rivâyet ettikleri hadîste Hz. Peygamber, özet olarak, her insanın Cennetlik veya Cehennemlik olduğunun önceden yazıldığını söylemiş; bunun üzerine oradakiler, "Sonunda varacağımız yer önceden belli olduğuna göre, orayı kazanmak için ibâdet edenlerimizin çalışması neye yarar? Öyleyse, bu yazığıya dayanarak herhangi bir şey yapmayarak, mukadder akıbetimizi beklememiz gerekmez mi?" deyince Hz. Peygamber, "Hayır, çalışın; çünkü Cennetlik olarak yazılan mutlular (Saâdet Ehli) buna götüren işlere, Cehennemlik olarak yazılan mutsuzlar (Şekâvet Ehli) da ona götürecektir işlere döneceklerdir. Şu halde Cennetliklerden ve Cehennemliklerden her biri, neresi için yaratılmış ise ona uygun işler kendisine kolaylaştırılır, yâni mutlu (saîd) olacıklara buna uygun işler, mutsuz (şakî) olacıklara da yine ona uygun işlerde bulunmaları kolaylaştırılır" buyumuş ve sonra "Kim verir ve sakınırsa, en güzel olanı da tasdik ederse, biz onu en kolaya hazırlarız, onda başarılı kılarız. Kim cimrilik edip vermez, kendisini zengin sayıp hakka boyun eğmez, en güzel olanı da yalanlarsa, biz onu en zor olana yöneltiriz"⁷ meâlindeki âyetleri okumuştur⁸.

Kaderiye/Mûtezile'nin insan fiilleri konusunda kaderi inkâr ettikleri⁹, Eş'arîler'in ve onların büyük oranda etkisinde kaldıkları anlaşılan Mâturîdîler'in¹⁰ ise bu hadîsi ve

⁷ el-Leyl (92), 5-10.

⁸ Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-u Müslim*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut, 1972, el-Kader, 6; el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Mustafa Deyb el-Boğa, et-Tevhîd, 54.

⁹ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl, *Makalâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn*, nşr. Helmuth Ritter, Weisbaden, 1400/1980, s. 277; el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, Beyrut, *el-Fark beyne'l-Firak*, nşr. Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut, tsz., s. 149.

¹⁰ Krş. Huleyf Fethullah, *Mukaddimetü Kitâbi't-Tevhîd*, İst., 1979, m7-m10.

benzeri nasları, Cebriyye'nin insan fiilleriyle ilgili görüşlerinden ayırmayı zorlaştıracak şekilde yorumladıkları bilinmektedir. Mütezile'nin insan fiillerinde kaderi ve Cebriyye'nin kesb'i inkâr etmelerinin aşırılığa kaçtığı ortadadır. Ehl-i Sünnet'in niyet olarak bu aşırılıktan kaçtığı muhakkaktır. Ancak, orta yolu, zihinleri rahatlatacak şekilde ortaya koyamadığı da bir gerçektir. Bunun sebebi, yukarıda bir örneğini verdiğimiz nasları yorumlamadaki ihtiyatlı tutumudur. Nasları ihlâl etmek, hiçbir Müslüman'ın cesaret edemeyeceği bir davranıştır. Ancak, bu ihlâl düşmeden, uygun bâzı yorumlar mümkünse, bundan kaçınmak da doğru değildir. İşte bu mülâhaza içerisinde, yukarıda meâlî verilen hadisle ilgili olarak orta yolu gösterecek şekilde yapılmış bir kısım kelâmî yorumları, tarafımızdan yapılmış bâzı ilâve ve açıklamalarla birlikte sunmayı uygun bulduk. Şimdi bu yorumlara geçelim.

1. "Çalışın, çünkü her mükellefe, ne için yaratılmış ise onu yapma kolaylığı verilmiştir" meâlindeki hadîs, kimisinin zannettiği gibi, "Cennetlikler'e Cennet'e götürülen işler, Cehennemlikler'e de Cehennem'e götürülen işler kolaylaştırılmıştır" manâsında değildir. "*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibâdet etmeleri için yarattım*"¹¹ meâlindeki âyet, cinlerin ve insanların yaratılış hikmetinin Allah'a ibâdet etmek olduğunu bildirmektedir. Bu itibarla, hadîste geçen "ما خلق له" (İnsanların yaratılış hikmeti)", bu âyette geçen "*Allah'a ibâdet*" ile tefsîr edilmelidir. O takdirde hadîsin manâsı, "Her mükellef insan Allah'a ibâdet etmek için yaratılmıştır ve her mükellefe Allah'a ibâdet ederek iyilerden ve dolayısıyla Cennetlikler'den olma imkânı ve kolaylığı verilmiştir" şeklindedir¹². Âyete de uygun olan bu mânânın Cebriyye'nin görüşü ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı ortadadır.

Sözü geçen hadîsle, Cebriyye'nin iddiâ ettiği gibi, bir mânâ anlatılmak istenseydi "Benim bir şey söylememe gerek yoktur. Zira her grup yaratılış gâyesine uygun bir davranış sergilemek zorunda bırakılmıştır. Başka bir ifade ile; iyi veya kötü işlerde çalışıp çalışmamak sizin elinizde değildir. Çünkü iyi veya kötü işlerde çalışmak veya çalışmamak mecburiyetinde olana herhangi bir emir vermenin bir anlamı yoktur. Ayrıca, zorla çalışmak bir hak kazandırmaz" denilmesi gerekirdi. Oysa böyle denilmedi ve irâdeli olarak çalışmayı ifâde eden bir kelime kullanılarak çalışmak emredildi.

¹¹ ez-Zâriyât (51), 56.

¹² el-Makbilî, Sâlih b. Mehdî, el-Alemu's-Şâmih fi-İsârî'l-Hakkı ale'l Âbâi ve'l-Meşâyih, Mısır, 1328, s. 99.

Emredilen bu çalışmanın kötü işleri kapsaması, Peygamber'in mârûfu emr ve münkerden nehyetmekten ibâret olan tebliğ misyonuna aykırıdır. O halde bu hadîse, muhkem nasların açıkça belirttiği İlâhî adâlete ve Hz. Peygamber'in gönderiliş hikmetine uygun düşen "Çalışın! Çünkü herkese îman ve ibâdet fırsatı verilmiştir" veya "Çalışın! Çünkü hür irâdenizle yapacağınız iyilikler Allah'ın sizi îman ve ibâdete muvaffak kılmasına, yapacağınız kötülükler de onun size yardımını kesmesine sebep olacak ve dolayısıyla Cennet'i de Cehennem'i de kendi hür irâdeleriniz ile yapacağınız iş ve davranışlar karşılığında hak etmiş sayılacaksınız" gibi mânâlar vermemiz gerekir.

Söz konusu muhkem naslardan bir kısmı, Hz. Peygamber'in, mezkûr hadîsin sonunda okuduğu âyetlerdir. Bu âyetler, yukarıda verdiğimiz manâyı açıkça isbât etmektedir. Çünkü bu âyetlere bakınca, saâdet ve şekavetin sebepsiz yere/keyfi olarak verilmediği, tam aksine saâdetin ilk etapta, adâlet gereği olarak herkese eşit şekilde verilmiş yüzde elli oranının üstünde bir fırsatın iyi, şekavetin de bu fırsatın kötü, yâni yüzde ellinin nisbetinin altında olan kötülük yapma fırsatının kullanılmasının sonucu olduğu hükmü elde edilmektedir. İlk etapta herkese eşit olarak verilen fırsat, Peygamber'in bildirdiği inanç esasları ve bu meyanda mutluluk yurdu olan güzel Cennet'i doğrulamak, yasaklardan sakınmak ve gerekli yerlere mâlf yardımda bulunmakla iyiye, bunların zıddını yapmakla da kötüye kullanılmış olur. Eşit olarak verilen fırsatın iyiye veya kötüye kullanılmasıyla eşitlik mükellef tarafından bozulunca, Allah da artık eşit fırsat vermez. Fırsatı iyiye kullanana yeni fırsatlar bağışlar, onlara kolaylık sağlar. Fırsatı kötüye kullanana da önceki fırsatı dahî vermez. Böylece ondan yardımını keser. Allah'tan yardım alamayınca da kötülük faktörleri devreye girer ve onların etkisiyle bu kişide kötülük eğilimi artar, bu sûretle yaşanması hoş ve kolay olan Cennet yerine, dayanılması zor olan Cehennem kolayca hak edilmiş olur. Başka bir ifâde ile; yaşanması hoş ve kazanılması zor olmakla birlikte Allah'ın yardımıyla kolayca kazanılacak Cennet yerine, İlâhî yardımın kesilmesi ve kötülük faktörlerinin etkisiyle, yaşanması zor olan Cehennem kolayca hak edilmiş olur.

Aklı başında olan ve ibâdet etmek için fiziksel bir engeli bulunmayan, kendisinin iyi olduğunu gösterecek işleri yapmaya gayret etmelidir. Bir kimsenin kendisinde böyle bir gücün bulunmadığını ileri sürebilmesi için, ya fiziksel engelli veya akıl hastası olması icap eder. İlâhî emirlere uymanın ve yasaklardan sakınmanın kaderde iyilik, aksinin ise kötülük alâmeti sayıldığını Kur'an

bildirmektedir. Bu durumu bilip gereğini yerine getirmemek -biraz önce de ifade ettiğimiz gibi- ya psikolojik bir rahatsızlığı veya inanç eksikliğini gösterir.

Kişinin, kendisinde iyilik yapma eğilimini bulamamasını şekavet alâmeti saydığını söylemesine rağmen, ibâdet yapmamakta ısrar etmesi bir çelişkidir. Çünkü onun sözü, bu konudaki haberlere inandığını/tehlikeli durumun farkında olduğunu gösteriyor. Böyle bir kimsenin, "Allah'ın kendisinin böyle olmasını dilediğini" söyleme hakkı yoktur. Zira Allah kendisinin öyle olmasını dilemiş olsa, onun, tehlikenin farkında olmasını da engellerdi. Bunu engellemediğine göre, gereğince davranmayı da engellememiş demektir. Buna göre mezkûr hadîs şu mânâda da olabilir:

2. Her insan emir, nehiy va'd ve vafile imtihan olunmaya ve bu imtihanın gereğini yerine getirmeye elverişli bir akla ve vücut yapısına sahip bir halde yaratılmıştır¹³.

3. Hadîsin muhtemel mânâlarından birisi de şöyledir: Çalışın! Çünkü çalışma sizi eğitecek ve yapamayacağınızı sandığınız işlerde er veya geç sizi uzmanlaştıracaktır. "De ki: (Din ve dünya için) Çalışın, Allah da, Peygamber'i de, Mü'minler de çalışmanızı görecektir ...¹⁴"; "Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için de kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, hâlbuki siz bilmezsiniz¹⁵." meâlindeki âyetler bu mânâya işâret etmektedir.

4. Mezkûr hadîsin bir mânâsı da "(Din ve dünya için) Çalışın; çünkü kader, saâdet ve şekaveti belirlemede (din ve dünya için) çalışmayı ölçü almıştır. O halde kaderinizi çalışmalarınız belirleyecektir" şeklinde olabilir.

5. Muhtemel bir mânâ da, "Meyliniz ve hattâ inancınız bulunmasa bile, siz yine iyi işler yapın. Çünkü iyi işlere devam etmeniz sizde meyil ve iman uyandıracaktır" şeklindedir.

6. Bir diğer muhtemel mânâ da şöyledir: "Dünyada, kâfir veya Müslüman olsun, herkese istediği işi yapma imkânı verilmiştir." Mezkûr hadîsin "Her çalışana işini yapma kolaylığı verilmiştir¹⁶" şeklindeki versiyonu bu mânâ ile ilgilidir.

7. Hadîsin bir mânâsı da, "Herkese gücünün yettiği iş teklif edilmiştir" şeklinde olabilir.

¹³ Kırş. el-Mâturîdî, a.g.e., IV, 588.

¹⁴ et-Tevbe (9), 105.

¹⁵ el-Bakara (2), 216.

¹⁶ Müslim, a.g.e., el-Kader, 8.

8. Nihâyet mezkûr hadîs "Siz gizli kaderi araştırmak ve ona göre hareket etmekle değil, açık kadere, yâni Allah'ın ve Resûlü'nün size öğrettiklerine göre davranmakla mükellefsiniz" şeklinde bir mânâyâ da işâret etmiş olabilir. Esâsen kader, kapalı bir alandır. Kapalı bir alanla ihticâc (hüccet getirmek) câiz deęildir¹⁷. Dolayısıyla, takdîr-i İlâhî gâlib olsa da, muhatabın azaba uğrayacağı bilinse de, mârûfu emr ve münkerden nehyetme farzısa düşmez¹⁸. "İçlerinden bir topluluk, "Allah'ın helâk edeceği, yahut şiddetli azap edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?" dedi. (Öğüt verenler de) dediler ki: "Rabb'inize mâzeret (beyân etmek) için, bir de belki sakınırlar diye (öğüt veriyoruz)"¹⁹" meâlindeki âyet de bu hususa işâret etmektedir.

Özet olarak; Allah'ın üstünde ve onu sorgulayacak bir güç yoktur. O, dilediğini yapacak güçtedir. Ancak, kendi yüceliğinin gereği olarak, plânsız, ölçüsüz, keyfî ve geliğigüzel iş yapmaz. Kendisinin koyduğu ince plân, ölçü ve ayarlar ile oynamadığı gibi, oynayanları da şiddetle cezalandırır ve bunu yaparken zerre kadar zulmetmez.

Bunu hususu daha iyi kavramak için teknik bir örnek verelim. Meselâ, elektrik akımını teknik kurallara uygun olarak kullanır iseniz, bundan yararlanırsınız; aksi halde çarpılırsınız. 'Ne fayda ne zarar' diyen mantığa göre, elektrik akımından da, var olmaktan da vazgeçmek lâzım gelir. Bu ise akıl kârı değildir. Varlıkları yaratmanın hikmeti, onlardan yararlanmaktır. Yanlış kullanım sonucu karşılaşılabilecek tehlike dolayısıyla yüzde doksan dokuz oranında yararlı varlıktan vazgeçmek, akıl kârı değildir. Ve 'hassas ölçüler ve ayarlar' demek olan kaderi, "suçsuz insanları ezelve suçlu yazmak" tarzında anlamak, her şeyden önce, kaderin sözlük anlamına terstir, yâni bir ölçüsüzlüktür. Eęer Müslümanlar böyle bir kader anlayışına sâhip iseler, bunun vebâli, gerçeği doğru anlatmayan/anlatamayan İslâm âlimlerine aittir. Günahlar maddî veya manevî mikrop üretir ve onları yapanın kimyasını bozar. "Kazandıkları kötülükler onların kalplerini paslatmıştır"²⁰ meâlindeki âyet bu duruma işâret etmektedir. Bu bozuk kimyanın, verâset yoluyla nesillere intikali üzerinde araştırmalar kesin bir sonuca varamamıştır. Bunlar, böyle bir kalıtımı ortaya koyacak şekilde sonuçlanırsa, bâzı kişilerde şer eğiliminin dominant durumda olmasının

¹⁷ Krş. el-Mâturidî, a.g.e., III, 390; İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm, *Mecmûatu'r-Resâil*, Beyrut, 1403/1983, I, 86-87.

¹⁸ et-Turtüşî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Velid, *Kitâbu'l Havâdis ve'l-Bida'*, thk. Abdülmecid Türki, Beyrut, 1410/1990, I, 84.

¹⁹ el-Ârâf (7), 164.

²⁰ el-Mutaffifîn (83), 14.

sebeplerinden birisini daha bulma yolunda önemli bir mesafe alınmış olacağı düşünülebilir. Mukabil durum, karşı kutuptaki iyilikler için de söz konusudur. Hz. Nûh'un sözünü nakleden "Onlar günahkâr ve kâfir nesillerden başkasını doğurmazlar²¹" meâlindeki âyet, günahların bozduğu babalara ait kimyanın, veraset yoluyla evlâtlarına intikaline işaret etmekle birlikte, kesin olarak ortaya bunu koyduğunu söyleyemeyiz. Çünkü âyetin Hz. Nûh'un görüşü olma ihtimali vardır. Ayrıca Hz. Nûh'un bu ifâdesi, günahkâr ve ahlâksız ebeveynin, çocuklarına veya toplumun, vatandaşlarına iyi bir eğitim vermemeleri sebebiyle ortaya çıkacak olan soysuzlaşmayı da ifâde etmiş olabilir. İslâm'da Âdem'in günâhının, Hıristiyanların iddiâ ettiği gibi, evlâdına intikali söz konusu değildir. İntikalin mümkün olduğu varsayılsa bile, yine söz konusu değildir. Çünkü Hz. Âdem tevbe edip arınmıştır. Fakat her hâlükârda iyi veya kötü genlerin verâset yoluyla geçmesi tamamen inkâr edilemez. "Ve hiçbir günahkâr başkasının günâhını yüklenmez²²" meâlindeki âyete gelince, birinin bir dahli, etkisi ve katkısı olmadan işlediği günâhın sorumluluğu kendisine âit olduğunu bildirir. Şâyet günâh sebebiyle bozulmuş genlerin verâsetle intikali söz konusu ise, o takdirde ana ve babanın sebep olduğu bozulmanın günâhı evlâtlarına değil, kendilerine âittir. Zümer sûresindeki mezkûr âyet buna da işaret etmiş sayılabilir.

Kur'ân ve sahih Sünnet'in -en azından bir kısım beyânlarından- şu sonuçlar net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Cinler âilesinden olan şeytan ve onun zürriyeti de dâhil, dünyaya gelen bütün mükellef varlıklar mâsûm ve hükmen Müslüman olarak doğarlar. Ancak, daha sonra Allah'ın kendilerine verdiği hür iradeleri ile ya bu fitrî durumlarını bilinçli bir şekilde sürdürürler veya saparlar. Buna binâen, sorumluluk tamamen kendilerine âittir. O halde, Descartes'in de isâbete belirttiği gibi, Allah en mükemmel varlıktır. Zerre kadar zulmetmez ve bizi aldatmaz. 'Kâinata kader kurbanı bulunduğu' sözü doğru değildir. Bununla birlikte bu dünyada kişilerin irâde sınırlarını aşan âfetler, determinist veya indeterminist anlayışlara uygun olarak belirlenen sebep ve sonuçlar hiyerarşisi içerisinde, başkalarının yanlış davranışları dolayısıyla mağdur olanlar bulunabilir. Veya başka bir ifâde ile: Kuru ile beraber yaş da yanabilir. Bu durumdakilerin hesabı kıyamette görülecek ve mutlak İlâhî adalet tecellî edecektir. "Kendi elleriniz ile tehlikeye atılmayın²³"; "... Dünyadan nasibini unutma²⁴

²¹ Nûh (71), 27.

²² ez-Zümer (39), 7.

²³ el-Bakara (2), 195.

..."; "İşte bu, senin iki elinin sunduğudur²⁵"; "İnandık' diyen insanlardan kimisi, insanların işkencesini Allah'ın azâbı gibi kabûl ederler²⁶" gibi âyetler, insanın kendi eylem alanına giren iş ve davranışlarında, hiç değilse, Allah'ın takdir ettiği belli bir süre için, hür olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

İnsan, kendi eylem alanına giren iş ve davranışlarını Allah'ın kendisinde bulunmasını dilediği hür irâdesi ile yapar veya terk eder ve bu yüzden sorumlu olur. İyilik veya kötülük alternatiflerinden birinde kullanılmaya elverişli olan bu irâde; eğitim, öğretim gibi kültürel veya sosyal motiflerle vesâire ile pozitif veya negatif yönde değişikliğe uğrayabilir. Bu söylediklerimiz, her Müslüman'ın bilmek zorunda olduğu asgarî bilgilerdir. Bunların ötesindekiler, bize kapalı olan, yükümlülük ve sorumluluğumuzu aşan bir alana dâhildir. Bu alanı "Allah kimseye en küçük bir oranda dahî haksızlık yapmaz" diyerek Allah'a havale eden bir îman ile aşmaktan ve Allah'a teslim olmaktan başka yapılacak bir şey yoktur.

²⁴ el-Kasas (28), 77.

²⁵ el-Hacc (22), 10.

²⁶ el-Ankebût (29), 10.